

IN INTEGRUM RESTITUTIO W PRAWIE RZYMSKIM¹

Czas pojawienia się *in integrum restitutio* w prawie rzymskim dotąd jeszcze nie został ściśle określony². Wśród romanistów panują różne opinie. Według jednych, głównie Savigny'ego, *in integrum restitutio* jest instytucją starszą niż podobne do niej instytucje *exceptio nis quod metus causa* i *actionis quod metus causa*³ oraz *exceptionis doli* i *actionis doli*⁴. Zdaniem przedstawicieli tej opinii, *in integrum restitutio* jest instytucją pierwotną i niedoskonałą, której pretor udzielał w wypadkach, w jakich później przyznawał wspomniane *exceptiones* i *actiones*. Na poparcie swojej hipotezy autorzy ci przytaczają argument, że *actio* i *exceptio* opierały się na zasadzie, która ma swoje źródło w prawie pozytywnym, jest sformułowana w sposób definitywny i doskonały. Można było je wnosić do urzędów o wszelkiej jurysdykcji, nawet municypalnej. Przyznanie ich w *ordo iudiciorum privatorum*⁵ pozostawione było sędziom, działającym *in iudicio*⁶. *In integrum restitutio* zaś opierała się na zasadzie, którą pretor starał się dopiero ustalić i która zaledwie się zarysowywała. Udzielenie *in integrum restitutio* domagało się interwencji całej władzy pretora, zwanej *imperium*. Wspomniane dwie cechy, różniące instytucje: *in integrum restitutio*, *actio quod metus causa*, *exceptio quod metus causa*,

¹ Fragment pracy pt. *In integrum restitutio* jako nadzwyczajny środek odwoławczy od wyroków w przedkodeksowym prawie kanonicznym, Lublin 1962 (maszynopis), pisanej pod kierunkiem ks. doc. dra Stanisława Płodzienia.

² Por. Duquesne, *Cicero pro Fl. ch. 30—32 et l'integrum restitutio*, „Ann. de l'Université de Grenoble”, 20 (1908) 299.

³ *Exceptio quod metus causa* jest środkiem prawnym, którego udzielał pretor poszkodowanemu z powodu zaskarżenia go z czynności prawnej, dokonanej pod wpływem obawy, spowodowanej taką groźbą (*vis compulsiva*), która i odważnego człowieka zdołałaby wyprowadzić z równowagi, którą to czynność prawo cywilne uważało jednak za ważną, w celu uchylenia skutków. *Actio quod metus causa* jest skargą o karę i odszkodowanie. Por. R. Taubenschlag, *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 1955, s. 72.

⁴ *Exceptio doli* jest prawnym środkiem pretorskim przeciw skardze wniesionej przez sprawcę podstępu. *Actio doli* jest skargą przeciw niemu o wynagrodzenie szkody. Por. Taubenschlag, op. cit., s. 72.

⁵ Porządek postępowania sądowego w sprawach cywilnych, oparty na *lex Julia iudiciorum privatorum* (wydanej prawdopodobnie za Augusta), w którym władza instruowała poddanie się stron orzecznictwu sądu rozjemczego i ten sąd autoryzowała. Por. Taubenschlag, op. cit., s. 85, 89, 101.

⁶ Podstawą rzymskiego procesu cywilnego aż do epoki poklasycznej był podział postępowania na dwa stadia: postępowania *in iure* — instruujące proces i postępowanie *in iudicio* — rozstrzygające proces. Por. Taubenschlag, op. cit., s. 85.

actio doli i *exceptio doli* w okresie cesarskim stopniowo się zatarły, władza udzielania *in integrum restitutio* z pretorów, którzy w tym okresie coraz bardziej tracą na znaczeniu, przeszła na innych sędziów, nieograniczona dotąd władza przyznawania *in integrum restitutio* została teraz uzależniona od określonych warunków: *in integrum restitutio* stopniowo przeszła w *actio* i *exceptio*, stała się, zdaniem zwolenników tej opinii, zwyczajnym środkiem prawnym⁷.

Wysunięto jednak zarzut, że następstwo logiczne niekoniecznie musi być następstwem historycznym⁸. W oparciu o teksty, które przeczą takiemu ujęciu historycznego rozwoju *in integrum restitutio*, zwolennicy drugiej opinii, głównie Burchardi, twierdzą, że *in integrum restitutio* jest prawną instytucją młodszą od instytucji *actionis quod metus causa* i *exceptionis quod metus causa* oraz *actionis doli* i *exceptionis doli*. W tym są oni wszyscy zgodni. Gdy jednak chodzi o dokładniejsze określenie czasu pojawienia się *in integrum restitutio* w prawie rzymskim, zdania przedstawicieli drugiej opinii są różne: jedni utrzymują, że *in integrum restitutio* pojawiła się dopiero w okresie cesarskim — *in integrum restitutio* z powodu podstępu za panowania Hadriana, *in integrum restitutio* z powodu bojaźni za panowania Aleksandra Sewera; drudzy twierdzą, że już Edykt, opracowany przez Juliana Salviusa⁹, przyznaje *in integrum restitutio* z przyczyny podstępu i bojaźni. Wynikałoby więc, że w chwili opracowywania Edyktu dokumenty przyznające *in integrum restitutio* z powodu podstępu i bojaźni już istniały, zatem w postaci edyktów pretorskich ukazały się w okresie, poprzedzającym kodyfikację Edyktu. Jeżeli się przyjmie, że do opracowania Edyktu przystąpił Julian Salvius około 129 r. po Chr., edykty przyznające *in integrum restitutio* zostałyby wydane na początku II w. po Chr. Usiłowano odkryć ślady.

Gdy chodzi o *in integrum restitutio* z przyczyny podstępu¹⁰, autorzy, opierając się na D. 11, 1, 18, jako okres jej pojawienia się byli skłonni przyjąć połowę I w. po Chr. Gdy zaś chodzi o *in integrum restitutio* z powodu bojaźni, jako datę jej zastosowania autorzy podają 57 r. przed Chr. (695 a. u. c.), opierając się na dokumencie przekazanym przez Cicerona w *Pro Flacco* 21, 39¹¹.

Duquesne w oparciu o jeszcze inne teksty Cycerona, zawarte w *Ad Verronem* 2, 26, 63 i w *Pro Flacco* 32, 79 przyjmuje, że *in integrum restitutio* z przyczyny podstępu jest późniejsza niż *formula*

⁷ Por. Savigny, *System des heutigen Roemischen Rechts*, Berlin 1848, t. VII, s. 110 nn.; Duquesne, l. c., s. 299.

⁸ Por. Duquesne, l. c., s. 300 nn.

⁹ J. Salvius był jednym z najwybitniejszych przedstawicieli rozpoczynającej się z początkiem II w. po Chr. epoki klasycznej jurysprudencji rzymskiej. Por. Taubenschlag, op. cit., s. 37, 43.

¹⁰ Duquesne jest zdania, że chodzi tu o *in integrum restitutio* z powodu błędu. Por. Cicero *pro Fl.*, s. 304.

¹¹ Por. Duquesne, l. c., s. 300 nn.

*de dolo malo*¹², zaproponowana po raz pierwszy przez Aquiliusa Gallusa¹³ w 64 r. przed Chr. (688 a. u. c.), a *in integrum restitutio* z powodu bojaźni jest późniejsza niż *actio quod metus causa*, która w swojej pierwotnej postaci, jako *formula Octaviana*, pojawiła się w 77 lub 76 r. przed Chr. (675 lub 676 a. u. c.).

Wniosek końcowy byłby więc taki: *in integrum restitutio* z przyczyny bojaźni i podstępny — 1. jest późniejsza niż *actio doli* i *actio quod metus causa*, — 2. pojawiła się w bardzo krótkim czasie po nich¹⁴.

In integrum restitutio w prawie rzymskim była nadzwyczajnym środkiem prawnym, przyznawanym z przyczyn wyższej słuszności przez pretora na mocy władzy zwanej *imperium*, osobom, które pod wpływem okoliczności uniewinniających dokonały niekorzystnej dla siebie czynności prawnej względnie zaniechały uczynić coś takiego, co by je mogło uchronić od szkody, celem odjęcia pewnym zdarzeniom skutków prawnych, przywiązanych do nich na mocy prawa cywilnego¹⁵.

Jako nadzwyczajny środek prawny (*auxilium extraordinarium*)¹⁶, *in integrum restitutio* miała zastosowanie wyjątkowo, mianowicie, gdy zwyczajne środki prawne albo były niedostępne, albo nie prowadziły do celu¹⁷. Z czasem jednak, ostatecznie w okresie justyniańskim, *in integrum restitutio* z nadzwyczajnego środka prawnego stała się prawnym środkiem zwyczajnym (*beneficium*)¹⁸.

Przyznanie *in integrum restitutio* w prawie rzymskim było uzależnione od zaistnienia w dotychczasowym stanie pewnej zmiany wskutek działania względnie zaniechania, nigdy jednak w wyniku

¹² Była to pierwotna forma *actionis quod metus causa*.

¹³ Aquilius Gallus był w roku 66 przed Chr. pretorem, wprowadził szereg instytucji do prawa cywilnego, jak np. znana *stipulatio aquiliana*.

¹⁴ Por. Duquesne, l. c., s. 304 nn.

¹⁵ Określenie to podano na podstawie definicji: F. Zoll [starszy], *Pandekta*, t. I, s. 30, 553; *Historia prawodawstwa rzymskiego*, cz. II, s. 23; Taubenschlag — Kozubski, *Historia i instytucje rzymskiego prawa prywatnego*, Kraków 1938, s. 309 n.; R. Sohm, *Instytucje, historia i system rzymskiego prawa prywatnego*, Warszawa 1925, s. 718; St. Wróblewski, *Zarys wykładu prawa rzymskiego*, Kraków 1916, s. 63; Savigny, *System*, s. 96; Klinckmueller, Pauly—Wissowa, R. E., sub v. *Restitutio*; Fritz Schultz, *Classical Roman law*, Oxford 1954, s. 68; Wenger, *Institutes of the Roman law of civil procedure*, New York [1955], § 24, s. 244; Berger, *Encyclopedic dictionary*, sub. v. *Restitutio*.

¹⁶ D. 4, 4, 16.

¹⁷ D. 4, 4, 16 — Ulpianus... *In causae cognitione etiam hoc versabitur, num forte alia actio possit competere citra in integrum restitutionem, nam si communi auxilio et mero iure munitus sit, non debet ei tribui extraordinarium auxilium*: ... Por. Berger, *Encyclopedic dictionary*, sub. v. *Restitutio*; Wenger, *Institutes*, § 24, s. 244; Zoll, *Pandekta*, s. 553; Monier, *Histoire*, s. 368.

¹⁸ Por. Zoll, *Pandekta*, s. 554.

przypadku¹⁹, przynoszącej osobie znaczną szkodę²⁰, której ona, przy pomocy zwyczajnych środków, nie mogła usunąć. Szkada (*damnum*) obejmowała nie tylko właściwą szkodę, spowodowaną na majątku danej osoby, lecz również utracony przez nią zysk²¹, byleby on jednak nie był takim zyskiem, który pociągał za sobą zmniejszenie nabytego przedtem majątku osoby innej²².

Następnym warunkiem otrzymania *in integrum restitutio* była słuszna przyczyna (*iusta causa*)²³ — a za taką uchodziły w prawie rzymskim: małoletność, nieobecność, bojaźń, podstęp, błąd, *capitis deminutio minima*, *alienatio iudicii mutandi causa*²⁴.

Według dawniejszego prawa rzymskiego dojrzałym małoletni (*puberes minores 25 annis*) posiadali pełną zdolność do czynności prawnych. Ze względu jednak na ich wiek młodociany i brak doświadczenia, prawo chroniło ich przed wyzyskiem. *Lex Plaetoria* chroniła ich za pomocą *exceptio legis Plaetoriae* przed skargą z oszukańczej umowy oraz dawała małoletniemu skargę karną przeciw oszustowi (*iudicium publicum legis Plaetoriae*), a ponadto prawo żądania ustanowienia kuratora do pomocy w zarządzaniu majątkiem. Prócz tego pretor udzielał małoletnim *in integrum restitutio* w przypadku poniesienia przez nich obiektywnej szkody²⁵. Gdy potem ustaliły się pod tym względem prawidła, każdy małoletni, zarówno dojrzały (*pubes*), jak i niedojrzały (*impubes*), bez względu na to, czy był pod władzą ojcowską lub nie, czy miał zastępcę prawnego czy też nie, mógł żądać *in integrum restitutio* w razie uznania szkody, spowodowanej działaniem lub zaniechaniem, własnym lub prawnego zastępcy (*tutoris* lub *curatoris*)²⁶. Nie mógł jednak małoletni otrzy-

¹⁹ D. 4, 4, 7 § 8 — *Ulpianus... et districte probandum est in rebus, quae fortuitis casibus subiectae sunt, non esse minori adversus emptorem succurrendum.*

²⁰ Źródła wymagają, aby poszkodowany był: *captus* (C. 2, 21, 5), *deceptus* (D. 4, 1, 7 § 1), *circumventus* (C. 2, 24, 2; 2, 23, 1) *circumscribitus* (D. 4, 1, 1), *lapsus* (D. 4, 1, 1), *laesus* (C. 2, 30, 3; 41, 1). Por. Zoll, *Pandekta*, s. 554.

²¹ Por. D. 4, 4, 7 § 8.

²² Por. Zoll, *Pandekta*, s. 554.

²³ D. 4, 1, 3 — *Modestinus... Omnes in integrum restitutiones causa cognita a praetore promittuntur, scilicet ut iustitiam eorum causarum examinet, an verae sint, quarum nomine singulis subvenit.*

²⁴ Co do kolejności pojawienia się w prawie rzymskim poszczególnych przyczyn *in integrum restitutio* — zdania romanistów są podzielone: według Savigny'ego porządek jest następujący: bojaźń, podstęp, małoletność, *capitis deminutio minima*, nieobecność, *alienatio iudicii mutandi causa*, błąd; według Burchardi zaś: *absentia*, *minorennitas*, *metus*, *dolus*. Por. Savigny, op. cit., s. 130 nn.; Zoll, *Pandekta*, s. 555; Berger, *Encyclopedic dictionary*, sub v. *Restitutio*; Klingmueller, Pauly — Wissowa, R. E., sub v. *Restitutio*.

²⁵ Por. Taubenschlag, op. cit., s. 111 n.; Zoll, *Pandekta*, s. 249; Jolowicz, *History*, s. 238; *Encyclopedic dictionary*, sub v. *Restitutio*.

²⁶ Prawo żądania *in integrum restitutio* przyznane małoletnim rozciągnięto również na gminy miejskie. Por. Zoll, *Pandekta*, s. 557.

mać *in integrum restitutio*, gdy szkoda zaistniała po uzyskaniu *veniae aetatis*, gdy przy sporządzaniu czynności prawnej podstępnie twierdził, że jest pełnoletni, gdy czynność potwierdził przysięgą lub po uzyskaniu pełnoletności, gdy wreszcie udzielenie *in integrum restitutio* połączone było ze szkodą dla innego małoletniego²⁷. Małoletność jako przyczyna *in integrum restitutio* zajmuje dużo miejsca w źródłach prawa justyniańskiego²⁸. W rzeczywistości jednak za czasów Justyniana środki, zmierzające do usunięcia szkodliwych dla małoletniego następstw własnego działania, należały już do przeszłości, ponieważ prewencję wydoskonalono do tego stopnia, że małoletnim pełną zdolność do działania odebrano, wskutek czego ślady *legis Plaetoriae* znikły z kompilacji, a *in integrum restitutio* stała się, gdy chodzi o czynności małoletniego, zażytkiem historycznym²⁹.

Prawo rzymskie również znało *in integrum restitutio* pełnoletnich (*maiorum 25 annis*)³⁰. Małoletni jednak miał za sobą ogólną zapowiedź *in integrum restitutio* — wystarczyło, jeżeli powołał się na swoją małoletność i udowodnił, że właśnie z powodu małoletności poniósł szkodę; pełnoletni natomiast mógł spodziewać się *in integrum restitutio* tylko w poszczególnych wypadkach i jeżeli udowodnił, że taki wypadek, bez jego winy, rzeczywiście miał miejsce³¹.

Mógł więc pełnoletni prosić *in integrum restitutio* z powodu swojej nieobecności (*absentiae*), w wyniku której poniósł znaczną szkodę na majątku, utracił jakieś prawo lub środek prawny, służący do jego obrony³². Nieobecność jednak musiała być usprawiedliwiona,

²⁷ Por. Zoll, *Pandekta*, s. 556 n.

²⁸ D. 4, 1, 1; 6; 8; 3, 7; 4, 3 § 1; § 2; § 4; § 5; § 6; § 7; § 11; 6; 7 § 8; 8; 9 § 6; 11 § 5; § 7; 18 § 1; § 5; 29 § 2; 35; 39; 42; 47; 48; C. 2, 21, 3; 5; 6; 22, 1; 2; 24, 1; 2; 3; 27, 2; 31, 2; 38, 1; 40, 5; 42, 1; 52, 2; Por. Zoll, *Pandekta*, s. 556.

²⁹ Por. Wróblewski, op. cit., s. 288 n.

³⁰ D. 4, 6, 1 § 1 — *Ulpianus... Verba autem edicti talia sunt: „Si cuius quid de bonis, cum is metus aut sine dolo malo rei publicae causa abesset, inve vinculis servitute hostiumque potestate esset; sive cuius actionis eorum cui dies exisse dicitur: item quis quid usu suum fecisset, aut quod non utendo amisit, consecutus, actioneve qua solutus ob id, quod dies eius exierit, cum absens non defenderetur, inve vinculis esset, secumque agendi potestatem non faceret, aut cum eum invitum in ius vocari non liceret, neque defenderetur: cumque magistratus de ea re appellatus esset sive cui pro magistratu sine dolo ipsius actio exempta esse dicitur: earum rerum actionem intra annum, quo primum de ea re experiundi potestas erit, item si qua alia mihi iusta causa esse videbitur, in integrum restituum...*

³¹ Por. Sohm, op. cit., s. 720.

³² D. 4, 1, 7; 1, 1; 1, 6; 6, 1 § 1; C. 2, 50, 5; 2; Por. Lewy, *Zur nachklassischen in integrum restitutio*, „Sav. Zeit. R. A.“, 58 (1951) 414. Pełnoletni, który na czas swojej nieobecności mógł ustanowić swojego pełnomocnika (*procuratorem*) i nie uczynił tego, nie otrzymywał *in integrum restitutio*; jeżeli ustanowił, lecz mimo to przegrał, przysługiwała mu apelacja. Por. D. 4, 6, 39; 1, 8.

tnz. przyczyną jej była jakaś sprawa publiczna (*rei publicae causa*), służba wojskowa, niewola³³. Pretor również przyznawał *in integrum restitutio* pełnoletniemu z powodu nieobecności przeciwnika, którego majątek został niesłusznie zwiększony, lub przeciw któremu przedawniła się skarga, a nie pozostawił swojego zastępcy³⁴. Sędzia udzielał *in integrum restitutio* także wtedy, gdy niemożność pozwania przeciwnika i zapobieżenia szkodzie była wynikiem innych przyczyn, np. przeciwnik był umyślowo chory i nie miał zastępcy, albo przeszkoda pochodziła od osoby sędziego³⁵. Pretor mógł jeszcze inne przeszkody uznać za przyczyny upoważniające do przyznania *in integrum restitutio*³⁶.

Pełnoletniemu przysługiwała *in integrum restitutio* także w przypadku tzw. *metus*³⁷. Przypadek taki zachodził wtedy, gdy ktoś powziął decyzję dokonania aktu prawnego pod wpływem obawy, spowodowanej taką groźbą (*vis compulsiva*)³⁸, która by i człowieka odważnego zdołała wyprowadzić z równowagi³⁹. Wprawdzie prawo pretorskie w przeciwieństwie do prawa cywilnego, według którego tak sporządzona czynność prawna była ważna, udzielało poszkodowanemu, w celu uchylecia skutków takiej czynności, takich środków prawnych jak *exceptio quod metus causa*, gdy pokrzywdzonego zaskarżono z takiej czynności prawnej oraz *actio quod metus causa* — skarga o karę i odszkodowanie⁴⁰ — to jednak zdarzały się wypadki, kiedy trzeba było się uciekać do *in integrum restitutio*, ponieważ wspomniane środki prawne nie doprowadziłyby do pożądanego celu⁴¹.

³³ D. 4, 6, 1 § 1; C. 2, 50, 6; 52, 3.

³⁴ Por. Zoll, *Pandekta*, s. 559.

³⁵ Por. Zoll, *Pandekta*, s. 559 n.; Berger, *Encyclopedic dictionary*, sub. v. *Restitutio*; Jolowicz, op. cit., s. 238.

³⁶ Na podstawie zakończenia edyktu *item si qua alia mihi iusta causa esse videbitur in integrum restituam*. — Istnieje spór co do zakresu tej klauzuli: jedni zacieśniają ją do przypadku nieobecności, drudzy przyznają jej szerszy zakres, co zdaje się mieć potwierdzenie w źródłach. Por. Zoll, *Pandekta*, s. 560.

³⁷ D. 4, 4, 1 — *Ulpianus... Nam sub hoc titulo plurifariam praetor hominibus vel lapsis vel circumscriptis subvenit sive metu sive calliditate sive absentia*. Por. D. 4, 6, 1 § 1. Por. Levy, l. c., s. 399, 407 n.

³⁸ Od przypadku *vis compulsiva* należy odróżnić przypadek *vis absoluta*, gdy ktoś siłą kieruje działaniem innej osoby — w takim wypadku wola działającego jest wykluczona i nie ma mowy o czynności prawnej. Por. Taubenschlag, op. cit., s. 72.

³⁹ Por. Taubenschlag, op. cit., s. 72.

⁴⁰ Por. Taubenschlag, op. cit., s. 72.

⁴¹ Np. jeżeli osoba, przeciw której służyła skarga o zwrot pewnej rzeczy, przy pomocy groźby zdobytej, stała się dłużnikiem niewypłacalnym, przy pomocy skargi taki oskarżyciel albo w ogóle niczego nie odzyskiwał, albo bardzo mało, stawał bowiem na równi z innymi — wierzycielami zwyczajnymi; na drodze zaś *in integrum restitutio* jako *vindicans* mógł wydzielić i odebrać swoją rzecz z masy konkursowej. Podobnie tylko przy pomocy *in inte-*

Pretor udzielał pełnoletniemu *in integrum restitutio* również w przypadku podstępu (*dolus*)⁴², gdy ktoś powziął wolę dokonania czynności prawnej pod wpływem podstępnych i fałszywych przedstawień strony przeciwnej⁴³. Czynność taką, uważaną przez prawo cywilne za ważną, mógł pretor pozbawić skutków prawnych przez udzielenie poszkodowanemu *exceptio doli* — dla odparcia skierowanych przeciwko niemu pretensji strony przeciwnej, albo *actio doli* — w celu odzyskania zabranej podstępnie rzeczy lub otrzymania wynagrodzenia ewentualnej szkody⁴⁴. Przez wzgląd jednak na stronę przeciwną, która w razie skazania, wskutek wniesionej skargi, ulegała infamii, udzielał pretor⁴⁵ poszkodowanemu *in integrum restitutio*⁴⁶, która nie pociągała za sobą takich konsekwencji dla osoby dopuszczającej się podstępu⁴⁷.

Przyczyną *in integrum restitutio* pełnoletnich w prawie rzymskim był również błąd (*error*)⁴⁸. Przypadków udzielenia *in integrum restitutio* z powodu błędu w źródłach rzymskiego prawa jest niewiele⁴⁹.

Capitis deminutio minima, która miała miejsce przy zmianie przez obywatela swojego dawnego stanowiska w rodzinie i która znosiła, według prawa cywilnego, długi *capite minuti*, była w prawie rzymskim także przyczyną *in integrum restitutio* pełnoletnich⁵⁰. Ze względów wyższej słuszności pretor udzielał wierzycielom *capite deminuti in integrum restitutio*, pozwalając im dochodzić swoich pretensji na drodze skargi, tak jakby *capitis deminutio* w ogóle nie nastąpiła. Również *capite deminutus* mógł żądać *in integrum restitutio* w stosunku do swoich dłużników⁵¹.

In integrum restitutio z przyczyny *alienatio iudicii mutandi causa*,

grum restitutio można było uchylić skutki prawne dokonanego pod wpływem bojaźni oświadczenia o przyjęciu spadku przez powołanego do tego. Por. Zoll, *Pandekta*, s. 558; Wróblewski, op. cit., s. 231, 380—384; Jolowicz, op. cit., s. 292.

⁴² D. 4, 1, 1; 7 § 1; 4, 4, 45 § 1. Por. Levy, l. c., s. 410.

⁴³ Por. Taubenschlag, op. cit., s. 72.

⁴⁴ Por. Zoll, *Pandekta*, s. 385.

⁴⁵ Po raz pierwszy *in integrum restitutio propter dolum* jest wspomniana w reskrypcie Hadriana. Źródłowe przypadki dotyczą podstępu w procesie i nie pozwalają przypuszczać, by pretor dyskrejonalnej swojej władzy na korzyść oszukanych używał częściej. Por. Wróblewski, op. cit., s. 379.

⁴⁶ Różnica między *in integrum restitutio propter metum* i *in integrum restitutio propter dolum* uwidoczniła się w celu, pierwsza bowiem dąży do odwrócenia wszelkich niekorzystnych następstw od strony zmuszonej, druga natomiast zmierza do tego, by oszust nie miał korzyści. Por. Wróblewski, op. cit., s. 380.

⁴⁷ Por. Zoll, *Pandekta*, s. 558; Berger, *Enc. dict.* sub v. *Restitutio*.

⁴⁸ D. 4, 1, 2.

⁴⁹ D. 27, 6, 1 § 6; 11, 1, 11 § 8; 29, 5, 3 § 3; 42, 6, 1 § 17; 43, 24, 15 § 6

⁵⁰ D. 4, 1, 2. Por. Taubenschlag, op. cit., s. 117, 248.

⁵¹ Por. Zoll, *Pandekta*, s. 557; Berger, *Enc. dict.* sub v. *Restitutio*.

znana w klasycznym prawie rzymskim, została później wyparta przez nowe instytucje ⁵².

Warunkiem przyznania *in integrum restitutio* było wniesienie jej w przepisany ustawą czasie. Według dawniejszego prawa rzymskiego osoba pokrzywdzona mogła żądać *in integrum restitutio* w przeciągu jednego roku (*anni utilis*) ⁵³, natomiast według prawa justyniańskiego ⁵⁴ w przeciągu czterech lat (*quadriennium continuum*) ⁵⁵. Czas ten liczył się zwykle od chwili, gdy przestała istnieć *iusta causa* ⁵⁶.

Innym jeszcze warunkiem otrzymania *in integrum restitutio* w prawie rzymskim był brak prawnego środka zwyczajnego, przy pomocy którego strona pokrzywdzona mogłaby usunąć skutki prawne dokonanej czynności ⁵⁷.

In integrum restitutio była przyznawana w prawie rzymskim przede wszystkim w dziedzinie prawa materialnego. Na terenie prawa rodzinnego można było wnosić *in integrum restitutio* w przypadku arrogacji ⁵⁸, która stała się przyczyną szkody dla arrogowanego ⁵⁹. W dziedzinie prawa spadkowego sędzia przyznawał *in integrum restitutio*, gdy prosił o nią spadkobierca, który objął spadek, z czego wynikła dla niego szkoda ⁶⁰. Mógł prosić o przyznanie *in integrum restitutio* również ten, kto w pierw odrzucił korzystny dla siebie spadek, a teraz chciał go odzyskać, termin zaś wniesienia

⁵² Por. Kretschmer, *Zur alienatio iudicii mutandi causa facta*, „Sav. Zeit. R. A.”, 40 (1919) 136 nn.; Keller, *Der Roem. Civilprozess*, s. 387.

⁵³ D. 4, 6, 1 § 1; C. 2, 50, 2 — *Imper. Alexander... in integrum restitutio perpetua iurisdictione intra annum utilem permittitur.*

⁵⁴ Jeszcze przed Justynianem Konstantyn wyznaczył, dla udzielenia *in integrum restitutio*, czas różny dla poszczególnych okolic. Por. C. Th. 2, 16, 2. Justynian zniósł C. 2, 52, 7.

⁵⁵ C. 2, 52, 7 — *Imp. Justinianus... Supervacuum differentiam utilis anni in integrum restitutionis a nostra re publica se arantes sancimus et in antiqua Roma et in hac alma urbe et in Italia et in aliis provinciis quadriennium continuum tantummodo numerari ex die, ex quo annus utilis currebat, et id tempus totius loci esse commune...* Por. C. 2, 50, 5.

⁵⁶ Tzn., gdy małoletni uzyskał pełnoletność, gdy pełnoletni nieobecny powrócił do Rzymu, gdy wykryto podstęp. Por. Zoll, *Pandekta*, s. 555; Monier, op. cit., s. 368.

⁵⁷ D. 4, 3, 7; 2, 17 § 2; 4, 16. Por. Berger, *Enc. dict. sub v. Restitutio*; Zoll, *Pandekta*, s. 553; Wenger, *Institutes*, § 24, s. 244; Monier, op. cit., s. 368.

⁵⁸ *Arrogatio* był to akt prawny, na podstawie którego osoba nie podlegająca władzy (*sui iuris*) przechodziła pod władzę ojcowską. Nazywała się również *adoptio patris familias* dla odróżnienia od *adoptio alieni iuris*, która była adopcją w ściślejszym znaczeniu. Por. Taubenschlag, op. cit., s. 263.

⁵⁹ D. 4, 4, 3 § 6 — *Ulpianus... Si quis minor viginti quinque annis ad rogandum se dedit et in ipsa arrogatione se circumventum se dicat... dico debere eum audire in integrum se restituentem.* Por. Savigny, *System*, VII, s. 127.

⁶⁰ D. 4, 4, 11 § 5; C. 2, 39, 1.

prośby do sędziego już upłynął. W końcu można było uzyskać *in integrum restitutio* w wypadku, gdy nie został wypełniony warunek, pod jakim ktoś został ustanowiony spadkobiercą⁶¹.

W zakresie prawa rzeczowego *in integrum restitutio* miała zastosowanie w przypadku zasiedzenia, gdy właściciel przez swoje niebaldstwo stracił prawo własności rzeczy, wskutek zdobycia jej drogą zasiedzenia przez innego. Podobnie przyznawał sędzia *in integrum restitutio* w przypadku utraty serwitutu, wskutek niekorzystania z niego. Również można było prosić *in integrum restitutio*, gdy ktoś stracił prawo wniesienia prośby do pretora o przyznanie prawa do spadku, wskutek upływu ustawą określonego czasu. W końcu w dziedzinie prawa rzeczowego *in integrum restitutio* można było otrzymać w przypadku utraty prawa skargi w drodze przedawnienia (*praescriptio*) poniżej 30 lat⁶². Najszerszym polem stosowania *in integrum restitutio* w rzymskim prawie materialnym było prawo obligatoryjne. Sędzia przyznawał *in integrum restitutio* odnośnie do wszelkiego rodzaju kontraktów, jak kupna, sprzedaży, najmu, spółki, pożyczki, intercesji, kompromisu oraz innych czynności prawnych, byleby były ważnie zawarte⁶³.

Miała jednak *in integrum restitutio* częste zastosowanie i w dziedzinie rzymskiego prawa formalnego, ze względu na szkody, wynikłe wskutek ścisłego i surowego stosowania przepisów starego procesu rzymskiego. Również często *in integrum restitutio* była stosowana w procesie justyniańskim. Mógł sędzia przyznać *in integrum restitutio* od *litis contestatio*⁶⁴, gdy pominięto dowodzenie, gdy upłynął przepisany dla apelacji termin, gdy podstępnie podsunięto przysięgę, gdy z powodu nieposłuszeństwa sędziowskim zarządzeniom wynikła szkoda oraz od każdej innej prawnej czynności procesowej⁶⁵.

Największe jednak znaczenie w rzymskim prawie procesowym miała *in integrum restitutio* od wyroku sądowego⁶⁶. Wyrok jednak musiał być ważny⁶⁷. *In integrum restitutio* od wyroku mógł przy-

⁶¹ Por. Savigny, *System*, VII, s. 127.

⁶² D. 4, 4, 49. *In integrum restitutio* prawa skargi, utraconego w drodze przedawnienia 30 lat w prawie rzymskim była niemożliwa. Por. Savigny, *System*, VII, s. 125.

⁶³ D. 4, 4, 35; 39 § 1; 48 § 1; 49; C. 2, 27, 2; 31, 2; 40, 4; Por. Savigny, *System*, VII, s. 126.

⁶⁴ Por. Zoll, *Pandekta*, s. 539.

⁶⁵ Por. Girard, *Manuel*, s. 1067; Savigny, *System*, VII, s. 128; Zoll, *Pandekta*, s. 488.

⁶⁶ D. 4, 4, 16 § 5 — *Ulpianus... tam praefectus urbi quam alii magistratus pro iurisdictione sua restituere in integrum possunt, tam in aliis causis quam contra sententiam*. Por. D. 4, 4, 17. Por. także Savigny, *System*, VII, s. 129 n.; Kipp, *Roem. Recht*. W: Stammer, *Das ges. deut. Recht*, Bd I 1931, s. 150; Girard, *Manuel*, s. 1067; Zoll, *Pandekta*, s. 488.

⁶⁷ C. 2, 40, 4 — *Imp. Diocletianus et Maximianus... Si tutor tuus, qui pro tutelari officio non caverat, iudicio expertus est, contra eum lata sententia*

znawać nawet ten sam sędzia, który go wydał⁶⁸. W okresie procesu formułkowego *in integrum restitutio* można było wyjednać u pretora od wyroku sądowego jedynie w wypadku zastosowanej w czasie postępowania sądowego przemocy wobec sędziego lub stron procesowych, z powodu przekupstwa sędziego oraz z powodu użycia fałszywych świadectw lub dokumentów, które stały się podstawą wydanego wyroku. Małoletnim przysługiwało to dobrodziejstwo w każdym innym wypadku⁶⁹.

Procedura udzielania *in integrum restitutio* ulegała zmianom razem z całą procedurą rzymską. W procesie formułkowym⁷⁰ obejmowała ona dwa stadia: *in iure* — przed pretorem, oraz *in iudicio* — przed zaaprobowanym przez strony procesowe i autoryzowanym przez pretora sędzią (*iudex privatus*)⁷¹. *In iure* badał pretor sprawę (*causae cognitio*) czy zaistniała szkoda, czy była słuszna przyczyna, czy wniesiono prośbę o *in integrum restitutio* w przepisanej ustawą czasie, czy nie dałoby się osiągnąć celu przy pomocy środka zwyczajnego, a następnie wydawał orzeczenie (*decretum*), w którym rozstrzygał, czy *in integrum restitutio* miała być udzielona lub nie, czy skutki pewnej zmiany w istniejącym przedtem stanie miały być usunięte czy też nie (*iudicium rescidens*). Gdy poszkodowany stracił jakiś środek prawny, pretor, w oparciu o wspomniany wyżej dekret, przywracał mu go nie badając, czy środek ten był słuszny, lecz czy istniała słuszna przyczyna dla ponownego przyznania go; odzyskujący zaś środek prawny wnosił sprawę na drogę postępowania zwyczajnego (*in iudicio*), które kończyło się po sprawdzeniu, czy dane przytoczone przez strony są zgodne z prawdą, wydaniem wyroku przez sędziego (*iudicium rescissorium vel restitutorium*)⁷².

iuri tuo officere non potuit, nec ea quae ab eo gesta sunt ullam firmitatem obtinent. Frustra igitur in integrum restitutionis auxilium desideras, quando ea, quae ab eo gesta sunt, qui legitime administrationis personam sustinere non potuit, ipso iure irrita sunt. Por. też D. 4, 4, 16 § 3.

⁶⁸ Od wyroku swego zastępcy — *vice principis* (C. 2, 26, 3), od wyroku swego prokuratora (C. 2, 46, 1), od wyroku przez siebie delegowanego sędziego (D. 4, 4, 18 § 4), od wyroku potwierdzonego w drugiej instancji (D. 4, 4, 18 § 2) mógł przyznać *in integrum restitutio* tylko cesarz.

⁶⁹ Por. W e n g e r, *Institutes*, § 17, s. 178; St. P ł o d z i e ń, *Querela nullitatis*; Lublin 1959, s. 35.

⁷⁰ Postępowanie formułkowe dla spraw cywilnych przed sądem miejskim zostało uznane za obowiązkowe przez *lex Julia iudiciorum privatorum*, uchwaloną prawdopodobnie za Augusta. Por. T a u b e n s c h l a g, op. cit., s. 89.

⁷¹ Podział postępowania na dwa stadia: *In iure* (instruujące proces) oraz *in iudicio* (rozstrzygające proces) było podstawą rzymskiego procesu cywilnego aż do epoki poklasycznej. Por. T a u b e n s c h l a g, op. cit., s. 85; D u q u e s n e, l. c., s. 298.

⁷² D. 4, 4, 13; 29 § 2; C. 2, 33, 34; Nov. 119, 6; D. 3, 3, 46 § 3. Postępowanie przy udzielaniu *in integrum restitutio* dobrze przedstawił Carrelli: *Nel caso della restituzione in intero pero il fenomeno si accentua, poichè un istituto di tal genere in tanto era concepibile, in quanto presupponeva un procedi-*

Z wprowadzeniem w całym państwie rzymskim procesu kognicyjnego, zniknął podział postępowania na dwa stadia *in iure* oraz *in iudicio*. W przeciwieństwie do procesu zwyczajnego (*ordo iudiciorum privatorum*), gdzie pretor instruował proces, a sędzia (*iudex*) go rozstrzygał, w postępowaniu kognicyjnym (*iudicium extra ordinem*) cała jurysdykcja wraz z orzecznictwem (*iudicatio*) spoczywała w rękach jednego urzędnika⁷³. Zatem i postępowanie przy udzielaniu *in integrum restitutio*, zamiast w dwóch stadiach, odbywało się przed jednym urzędnikiem, zamiast *iudicium rescindens* i *iudicium rescissorium*, postępowanie kończyło się jednym wyrokiem⁷⁴.

Prośbę o *in integrum restitutio* mogła wnosić nie tylko osoba pokrzywdzona, lecz również jej następca, zarówno *generalis* jak i *particularis*⁷⁵.

Pozwanym w postępowaniu przy *in integrum restitutio* był ten, kto ze szkody żądającego *in integrum restitutio* odniósł zysk lub jego następca główny (*generalis*).

Skutkiem *in integrum restitutio* nie było zniweczenie ważnej wobec prawa cywilnego czynności prawnej, przeciw której poszkodowany wniósł *in integrum restitutio*, lecz przywrócenie strony pokrzywdzonej do stanu prawnego, jaki istniał, zanim dana czynność została dokonana i uwolnienie jej od obowiązku ponoszenia konsekwencji⁷⁶. To przywrócenie do poprzedniego stanu dotyczyło obydwu stron⁷⁷. Gdyby osoba poszkodowana z uzyskanej *in integrum restitutio* była niezadowolona, mogła z niej nie korzystać lub też, jeżeli istniała słuszna przyczyna, mogła przeciw niej wnieść nową *in integrum restitutio*⁷⁸.

mento fondato sui due stadii in iure e apud iudicem, quale era appunto il procedimento formulare romano: in un primo momento cognitio magistratale sboccante in un decretum, con il quale si rescindeva l'atto o il fatto giudicato contrario all'aequitas, in un secondo momento, sulla base del decretum, concessione dell'azione da parte dello stesso magistrato o di altro di grado inferiore, in un terzo ed ultimo momento indagine del giudice scelto di comune accordo fra le parti, allo scopo di accertare se i dati allegati da esse rispondevano alla realtà ad emettere un giudicato corrispondente. Sul „beneficium restitutionis”, SDHJ, 1938, s. 47 n. Por. także Zoll, Pandekta, s. 561; Duquesne, l. c., s. 312 nn.

⁷³ Wprawdzie i w postępowaniu kognicyjnym urzędnik mógł się posłużyć sędzią, jednak ustanowienie tego sędziego, jak i zakres przekazanej mu jurysdykcji w zupełności zależał od woli urzędnika. Por. Taubenschlag, op. cit., s. 104.

⁷⁴ Por. Carrelli, Sul „beneficium restitutionis”, s. 47.

⁷⁵ Por. Zoll, Pandekta, s. 562.

⁷⁶ Por. Monier, op. cit., s. 368.

⁷⁷ Gdy chodziło, np. o rzecz, osoba, która ją zdobyła, musiała wskutek przyznania *in integrum restitutio*, zwrócić ją, natomiast osoba, która otrzymała *in integrum restitutio*, musiała wydać przeciwnikowi to wszystko, co od niej w wyniku zmiany poprzedniego stanu zyskała. Por. Zoll, Pandekta, s. 563.

⁷⁸ Por. Zoll, l. c.

Naukę rzymskich prawników o *in integrum restitutio* jako nadzwyczajnym środkiem odwoławczym od wyroków sądowych, ważnych lecz niesprawiedliwych, przejęli i rozpracowali glosatorowie prawa rzymskiego ⁷⁹.

In integrum restitutio jako nadzwyczajny środek odwoławczy od wyroków niesprawiedliwych (*sententiae iniquae*), pod wpływem prawa rzymskiego pojawiła się również w statutowym prawie włoskim ⁸⁰.

Dawne prawo germańskie nie знаło *in integrum restitutio* ⁸¹.

Z prawa rzymskiego *in integrum restitutio* została przejęta przez prawo kanoniczne.

IN INTEGRUM RESTITUTIO DANS LE DROIT ROMAIN

L'auteur de l'article étudie l'origine et le caractère de l'institution nommée *in integrum restitutio* dans le droit romain. Savigny affirmait que *in integrum restitutio* était antérieure aux institutions semblables: *actio quod metus causa* et *exceptio quod metus causa* ainsi que *actio doli* et *exceptio doli*. Selon Burchardi, elle était postérieure par rapport à celles-ci. L'auteur fait sienne cette deuxième opinion et il admet — en suivant d'ailleurs Duquesne — que *in integrum restitutio* apparut dans le droit romain un peu plus tard que les institutions juridiques mentionnées ci-dessus (vers 77 av. J.-Ch.). *In integrum restitutio* constituait un moyen juridique exceptionnel reconnu aussi bien aux mineurs qu'aux majeurs. Les causes de cette reconnaissance étaient: la minorité, l'absence, la crainte, le dol, l'erreur, etc. La demande relative à *in integrum restitutio* devait être déposée dans le délai de quatre ans. L'institution en cause s'appliquait aussi bien dans le domaine du droit matériel que dans celui de la procédure. Ce qui justifiait la reconnaissance de *in integrum restitutio*, c'était un dommage grave résultant de l'accomplissement d'une action juridique. Le retour à l'état de choses primitif résultait de la reconnaissance de *in integrum restitutio*.

⁷⁹ Wyrok był uważany za ważny nawet wtedy, gdy został wydany na podstawie fałszywych dokumentów lub zeznań. Por. A z o, *Summa*, lib. VIII, rub. *Si ex falsis instrumentis*, n. 2 (Skedl, s. 115, n. 4); Comment., lib. I, c. 7, 58 (Skedl, s. 115, n. 4). Por. Płodzień, op. cit., s. 54.

⁸⁰ Por. *Statuta communitatis Novariae*, cap. 60, *Monumenta historiae patriae, Leges municipales* (1281), t. II, 1 (Skedl, s. 57).

⁸¹ Por. Akerberg, *Środki odwoławcze*, Warszawa 1933, s. 9.